

Cilt: 2 • Sayı: 1 • Yıl: 2015
ISSN: 2148-3264

Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi
Artuklu Akademi

Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi
Mardin Artuklu University Faculty of Theological Sciences

Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kürtler ve Kürdistan

Mehmet AKBAŞ*

Kurds and Kurdistan in the Eyes Of Awliya Chalaby

Citation/©: Akbaş, Mehmet, Kurds and Kurdistan in the Eyes Of Awliya Chalaby, Artuklu Akademi, 2015/2 (1), 45-58.

Abstract: Awliya Chalaby is a Turkish traveler who visited the European, Asian and African continents. The observations that he made during his trips are presented by him in a lively and impartial manner. Our traveler visited the areas inhabited by Kurds and made many observations about Kurdistan in his travelogue. He uses the name of Kurdistan, which was also used by other Muslim travelers. He says that he visited the provinces of Diyarbekir, Bitlis, Van, Malatya, Elazığ, Urfa, Mardin, Erbil, Sincar, İmadiye and Hakkâri. The duration of his stay İslam not clear: once he says that it lasted seven years and once that it lasted eleven years. He uses the phrase of "Ekradiyyun state" as a name for the Ayyubids. When he is talking about a town or province as lands that Kurdish people live, Awliya Chalaby uses the phrases "Vilayet-i Kurdistan" or "Kasaba-i Kurdistan." He says that a number of Kurds live in Egypt and indicates where some famous Kurdish personalities are burried. He talks about a mosque named Cami-i Akrad. Awliya Chalaby gives extensive information about the Yezidi Kurds that live in the Kurdish region. He says that the phrase "hairy Kurds" that is used for them is due to the extension of the hair of the Yezidi men. Sometimes he gives the figure of those who were killed in the areas of the Yezidis. He gives information about their superstitions. He also gives information about the number of Kurds, their clothes, their food culture, children's plays, and in general about their social and cultural life.

Key words: Awliya Chalaby, travelogue, Kurd, Kurdistan, Kurdish.

Atıf/©: Akbaş, Mehmet, Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kürtler ve Kürdistan, Artuklu Akademi, 2015/2 (1), 45-58.

Öz: Evliyâ Çelebi, XVII. Yüzyılda Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını dolaşmış bir Türk seyyahtır. Seyahatlerinde gördüklerini ve duyduklarını akıcı bir dille ve tarafsız olarak anlatmıştır. Seyyahımız Asya kıtasının kadim bir milleti olan Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı da baştanbaşa gezmiş, gözlem ve değerlendirmelerini *Seyahatname*'sine almıştır. Osmanlı ülkesindeki Kürt coğrafyasını diğer Müslüman seyyahlar gibi Kürdistan diye isimlendiren Çelebi, bu ülkenin hemen her vilayetini gezmiştir. Diyarbekir, Bitlis, Van, Malatya, Elazığ, Urfa, Mardin, Erbil, Sincar, İmadiye ve Hakkâri gibi Kürt illerini dolaştığını, bir ifadesinde yedi yıl diğer bir yerde de bu seyahatin on bir

* Doç.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, makbas72@hotmail.com

yıl olduğunu belirtir. Osmanlıdaki Kürtlerin yaşadığı topraklar için bazen “Kürdistan”, bazen de “Diyar-ı Kürdistan” tabirini kullanan Evliyâ Çelebi, Mısır, Suriye gibi coğrafyalarda kurulmuş olan Eyyubiler için de “Ekradiyyun Devleti” ifadesini kullanır. Kürdistan’ın bir kasaba ya da vilayetinden bahsettiği zaman da “Vilayet-i Kürdistan ya da kasaba-i Kürdistan” der. Mısır’da bir kısım Kürd’ün yaşadığını ve orada bazı meşhur Kürt şahsiyetlerin medfun oldukları yerleri belirtir. Burada Cami-i Ekrad adında bir camiden bahseder. Evliyâ Çelebi, Kürt coğrafyasındaki Yezidi Kürtler hakkında da geniş malumat verir. Onlar için “Saçlı Kürt” ifadesini kullanır ki, bu da Yezidi erkeklerin saçlarını uzatmalarından dolayıdır. Yezidilerden öldürülenlere dair yer yer rakamlar verir. Onların batıl inançlarından haber verir. Kürtlerin adetlerinden, giyimlerinden, yemek kültürlerinden, yer yer çocukların oynadığı oyunlara kadar, sosyal ve kültürel hayata dair bazı bilgiler aktarır.

Anahtar kelimeler: Evliyâ Çelebi, Seyahatname, Kürt, Kürdistan, Kürtçe.

Giriş

Miladi 17. asrın en büyük seyyahlarından biri olan Evliyâ Çelebi,¹ aslen Kütahyalı olup İstanbul’da dünyaya gelmiştir. *Seyahatname*’sindeki bilgilere göre 10 Muharrem 1020 (1611)’de İstanbul’da Unkapanı semtinde doğmuştur.² Doğum tarihini, eserinin 1. cildinde “...Bu hakîr-i pür-taksîr Evliyâ-yı bî-riyâ ibn Dervîş Mehmed Zillî rahm-ı mâderden müştak olup rû-yı arza kadem basdığımız bu Sultân Ahmed Hân’ın zamân-ı saltanatında bin yigirmi Muharremü'l-harâm’ın onuncu günü yevm-i âşûrâda vücûda gelüp...”³ şeklinde ifade etmiştir. Bu büyük seyyah, padişah ve devlet ricali ile yakından münasebeti olan bir babanın oğlu olmakla beraber ikbal hırsına kapılmamış, akrabalarının ve tanıdıklarının himayesi ile pekâlâ elde edebileceği herhangi bir memuriyete rağbet göstermeden hayatını seyahate, yani her yeri görmek, herkesi tanımak ve her şeyi öğrenme gayesine tahsis etmiş, nev’i şahsına münhasır bir adamdır. Evlenmemiş ve hayatını genç yaşta başladığı seyahatlere adanmıştır.⁴ Kur’ân-ı Kerim hafızı olup iyi bir eğitim görmüştür. İnalçık, Evliyâ Çelebi’yi “Padişah’ın seyyah bir nedimi ve gezgin bir musahibi” diye tanıtır.⁵ Burada bahsedilen padişah IV. Murad’dır.

¹ Türkçede “kibar” anlamında kullanılan “çelebi”, asil, necip, zarif, edebî ve okumuş kimseleri anlatmaktadır. XVII. Yüzyılın sonlarında bu kelimenin yerini Rumca olan “Efendi” kelimesi almıştır. Mehmet Zeki Pakalın, “Çelebi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, c.X, s.342.

² Mücteba İlgürel, “Evliyâ Çelebi”, *DİA*, c. XI, s.529.

³ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, Hazırlayanlar: Robert Dankof-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, (ciltler: I-X), İstanbul 2006, c. I, s. 96. Ayrıca bu eserin yine Yapı Kredi Yayınlarına ait İstanbul 2012 baskısını da kullandık.

⁴ M. Cavid Baysun, “Evliyâ Çelebi”, *İA*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, t.y. c. IV, s. 407.

⁵ Nurettin Gemici, “Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi Işığında Çok Kültürlü ve Dinli Hayatın Merkezinde İstanbul”, *İstanbul Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, İstanbul 2011, sayı: 24, s. 182.

Seyyahımızın vefat yeri ve tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Ölüm tarihi üzerinde duran M. Cavid Baysun, *Seyahatnâme*'nin X. cildinin sonlarındaki bilgilerden hareketle önce bunun 1093 (1682) yılı civarında olabileceğini yazmış, daha sonra bu bilgiden başka Evliyâ Çelebî'nin muhtemelen II. Viyana Kuşatmasını idrak ettiğini ve 1095 (1684) yılında hayatta bulunduğunu belirtmiş⁶ ve bu tarihte ölmüş olabileceğini söylemiştir. Ayrıca Evliyâ Çelebî'nin son seyahat yeri olan Mısır'dan İstanbul'a döndükten sonra öldüğüne, mezarının Meyyitzâde kabri civarındaki aile kabristanında bulunduğu dair iddialar da vardır.

Evlîyâ Çelebî'nin *Seyahatnâme*'si, abartılı yanlarına karşın coğrafya, tarih, etnografya, folklor bakımlarından üzerinde durulmaya değer büyük bir eserdir.⁷ Eserinde gelenek, görenek, tarih, din, toplum, askeri yapı vs. konuları en geniş şekilde bulmak mümkündür. Gezip gördüğü yerlerin halklarını dinî, siyasi, ictimâî yönleriyle tanıtmaya çalışmıştır. Bir sultan veya vezirden bahsettiği gibi sokakta gördüğü oyun alet ve edevatı dahi anlatmaktan da geri durmamıştır. Bu yönüyle müstesna bir seyyahtır.

Melek Ahmed Paşa'nın Evliyâ Çelebî'nin seyahatlerinde önemli bir rolü olmuş, gerek sadâretinde gerekse Özi, Bosna, Rumeli, Van, Diyarbakir vilâyeti beylerbeyliği esnasında yanından ayrılmamış, Anadolu ve Rumeli'de birçok yeri onun sayesinde gezmiş, bu sebeple kendisine "Melek Ahmed Paşalı" denmiştir. Evliyâ, hem dili kullanmadaki yetkinliği hem de Türkçe ve yaklaşık değişik 30 dil ile ilgili aktardığı bilgilere bakınca amatör bir dilbilimci olarak da değerlendirilmektedir.⁸

1. Osmanlı Kürdistanı

Evlîyâ Çelebî'nin seyahat ettiği yerler arasında Kürtlerin yaşadığı coğrafya da vardır. Kürdistan tabirini kendisinden önce kullanan Müslüman müellifler gibi o da kullanır.⁹ Bu ifade ile Kürtlerin yaşadığı yeri kastetmektedir. Erzurum'dan Mısır'a, Çorum'dan Kazvin'e kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Kürtlerden bahsetmiştir. Bu kavmi tanıtırken sosyal hayata dair hiçbir şeyi ihmal etmemiş, yeri gelince bazı Kürtçe kelime ve cümlelere de eserinde yer vermiştir.

⁶ Baysun, "Evlîyâ Çelebî", *İA*, c. IV, s. 406.

⁷ Hasan Eren, *Evlîyâ Çelebî ve Anadolu Ağzları*, Bilimsel Bildiriler, TDK Yayınları 1972, s.1.

⁸ Ülkü Çelik Şavk, *Sorularla Evliyâ Çelebî: İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011, s. 45.

⁹ Selçuklu Sultanı Sencer döneminde Kirmanşah ve civarı için Kürdistan tabiri kullanılmıştır. Araştırmalar Kürdistan isminin tarihte ilk defa bu dönemde kullanıldığını göstermiştir. Guy Le Strange, *Büldanü'l-hilafeti'ş-şarkiyye*, Arapça'ya çev. Beşir Fransis ve Circis Avvad, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut t.y., s. 228.

Sultan Selim'in eliyle 1514'de Osmanlı topraklarına ilhak olunan Kürt coğrafyası, seyyahımızın eserinde önemli yer tutmaktadır. Evliyâ Çelebî Diyarbakir, Van ve Bitlis başta olmak üzere Kürtler ve Kürdistan hakkında önemli malumat vermiştir.¹⁰ Bölge hakkında, "Diyar-ı Kürdistan" ifadesini kullanır¹¹ ve onun için "Büyük memlekettir" der. "Bir ucu Erzurum diyarından Van diyarına, Hakkâri diyarı, Cizre, İmadiye, Musul, Şehrizar, Harir, Erdelan, Bağdad, Derne, Derteng ve Basra'ya varıncaya kadar yetmiş konak yerde bu dili, yani Kürtçe'yi konuşan insanlar bulunur. Irak-ı Arap ile Osmanoğlu arasında bu yüksek dağlar içinde 6 bin adet Kürt aşiret ve kabileleri sağlam bir engel olmazsa Acem kavmi Osmanlı diyarını istila etmeleri çok kolay olurdu"¹² ifadeleriyle bölgenin Osmanlı için önemine değindiği gibi bir manada o dönemdeki Kürdistan coğrafyasının nereleri içine aldığını da belirtmiş olur. Çelebî, adı geçen mıntikalarda Kürtlerin varlığını sağlam bir kale gibi görmekte ve bunun Osmanlı için önemine işaret etmektedir. Kürtlerin Acem'e karşı duruşlarını da "Bu mıntıkada eli silah tutan Şafî mezhepli ümmet-i Muhammed vardır" sözleriyle ifade eder.¹³ Yine bununla ilgili olarak "...Ve Al-i Osman ile Acem mabeyninde bu Kürdistan Seddi olmasa Al-i Osman huzur edemezdi. Acem, hasm-ı kavi, seciu fetadır..."¹⁴ sözleriyle Osmanlı karşısında yer alan İran'ın çetin bir düşman olduğunu vurgular. Bu sebeple Osmanlı açısından Kürtlere ve Kürdistan coğrafyasına önem atfeder. Bunu da Osmanlı devletinin sıhhat ve selameti açısından ele alır. Bu manada Osmanlıyı Sünnî dünyanın hamisi görür ve onlarla Şia'nın hamisi olan Safeviler arasında Kürdistan'ı gayet sağlam bir sed kabul eder.¹⁵

Seyyahımız, Kürdistan mıntikasının bir şehir ya da kasabasını tanıtırken, "Vilayeti Kürdistan" ya da "Kasaba-i Kürdistan" der.¹⁶ Bazen bir kasaba ya da kazayı ve yahut bölgedeki herhangi bir yerleşim yerini tanıtırken yine bu ismi kullanmaktan geri durmaz. Mesela, "Kürdistan'da

¹⁰ Wilhem Köhler, *Evliyâ Çelebî Seyyahatnâmesi'nde Bitlis ve Halkı*, çev. Haydar Işık, Alan Yayınları, İstanbul 1989, s. 40. "Kürdistan" ibaresine, Yapı Kredi Yayınları tarafından neşredilen eserin indeksinde yer verilmemiştir.

¹¹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. III, s. 1; c. V, s. 253.

¹² Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 110. Kürtlere dair malumat en fazla bu ciltte yer almaktadır.

¹³ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 111.

¹⁴ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. X, s. 38.

¹⁵ Nitekim Çelebî'nin de ifade ettiği gibi Kürtler Sünnidirler ve bu dönemde Osmanlıdan yana tercihlerini kullanıp Sünnî mezheptişlerinin yanında yer almışlardır.

¹⁶ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. V, s. 6.

Nusaybin Kalası" der¹⁷ ya da "Kürdistan Hısn-ı Keyfa'sı"¹⁸ şeklinde bir ifade kullanır. Bazen de "Kürdistan halkı" ifadesine yer verir.¹⁹

Çelebi, Kürdistan mıntikasını ne kadar gezip dolaştığı hususunda farklı rakamlar verir. Bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: "Kürdistan'ı yedi yıl dolaştım. Ayné'l-yakin hasıl ettiğimiz mertebe tahrir etsek bir mücelled kitab olur."²⁰ Bir başka ifadesinde de, "Bu Kürt memleketlerinde on bir sene seyahat ettim" demiştir.²¹ Görüldüğü üzere o, Kürdistan'a geniş çaplı geziler gerçekleştirmiş bir gezgindir.

2. Diyarbekir Vilayeti

Evlîyâ-yı Seyyah, bölgedeki gezileriyle ilgili olarak en çok Diyarbekir ve çevresi hakkında bilgi vermiştir. O, Diyarbekir'i tanıtırken "...Geniş vilayeti ma'mûr, ovaları güzel ve amber kokulu toprağı insanlar arasında rağbet gören, mezraları bol, hayrat ve bereketleri çok bir bayındır şehirdir." der.²² Şehr-i kadîm Diyarbekir'de 1655-1656'da bulunmuştur. Çelebi, Diyarbekir'e girdiği sırada şehre yakın bir yerde Diyarbekir'in bütün seçkinlerinin kendisini karşıladığını belirtir. Bu karşılamayla ilgili olarak "...Seçkinler, ol kadar sükkerî, hulviyyât ve katr-ı nebât eşribeler getirdiler kim, diller ile tabir olunmaz." diyerek ona yaptıkları ikramlardan da bahseder.²³

Evlîyâ, Diyarbekir beylerbeyi Melek Ahmed Paşa'nın yanında uzun bir süre kalmıştır.²⁴ Bu dönemde Diyarbekir on dokuz sancak olup sekizi Kürt beylerine aittir. Çelebi'ye göre onlar asla atama ve görevden alınmayı kabul etmezlerdi. Adı geçen beylerin biri ölünce beylik oğulları veya akrabalarından birine verilirdi. Halk Kürt, Türkmen, Arap ve Acem gibi unsurlardan meydana gelmiştir. Reayası ve berayâsı Ermenî olduğundan dolayı Ermenî diyarı da sayılır.²⁵

Evlîyâ Çelebi, Diyarbekir'de Müslüman Kürt halkının Şafîî mezhebinden olduğunu, bunun yanında Hanefilerin de bulunduğunu belirtir.²⁶ Şehri gezdigi dönemde burada sekiz medrese bulunmaktadır.

¹⁷ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IX, s.128, 230; c. V, s. 75.

¹⁸ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IX, s. 298.

¹⁹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. V, s. 6, 17.

²⁰ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. X, s. 38.

²¹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s.706.

²² Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 66.

²³ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 128.

²⁴ Ülkü Çelik Şavk, *Sorularla Evlîyâ Çelebi: İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, s. 45.

²⁵ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 55.

²⁶ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 36.

Bunların her biri belirli İslami ilimlerde uzmanlaşmış medreselerdir. Seyyahımız bu medreselerin isimlerini de zikreder.²⁷

Seyyahımız Diyarbekir kadınından da bahsetmiştir. Bu konuda şöyle söyler:

“Hepsi beyaz çarşafa bürünüp yüzlerinde kıl örtü, başlarında sivri altun ve gümüş takke giyip ayaklarına da elbette çizme giyerler. Burası bakire diyarı olduğundan, temiz bakireleri de çarşaf giyip altun ve süse boğulmuşlardır. Kadınları arasında Râbia-yı Adeviyye düzeyinde son derece namuslu, dindar ve güzellik sahibi olanları vardır. Çarşı ve pazarda yaşlı cadaloz bir kadın bile yoktur. Sokaklarda küçük bir kız çocuğu görseler ya katlederler yahut babasını cezalandırırlar. Diyarbekir, bu derece ırz ehlidir.”²⁸

Bu sözleriyle Çelebi, Diyarbekir ahalisinin namus ve kadın anlayışını dinle iribatlandırmıştır.²⁹ Ayrıca onların giyim kuşamlarından bahsetmiş ve beyaz çarşaf giydiklerini, yüzlerini ise beyaz bir tül ile örttüklerini belirtmiştir.³⁰

Diyarbekir’in Meyyâfarikin, yeni adıyla Silvan kazasını tanıtırken, “Suyu ve havası tatlı olup Kürt güzelleri meşhurdur.” der.³¹ Diyarbekir erkekleri için de “Hepsi şuh, şengül, şakrak, nedim, neşeli, zarif, nükteci ve anlayışlı olan adamları vardır. Her biri heybet, sağlamlık ve cesurlukta Rüstem gibi olan erkekleri vardır.” ifadelerini kullanır.³²

Çelebi’ye göre Diyarbekir’in önemli bir özelliği de, şiddetin yoğun olduğu bir mekân olmasıdır. Ona göre Diyarbekir, “Kürt ve Türkmen bölgesi olduğundan dağ, bağ, tepe, uzak ve yakın yerlerinde halkı savaştırmaktan ve kavga etmekten eksik kalmaz. Bu nedenle yetkin, usta cerrahları eksik kalmaz.”³³ Burada cerrahlığın gelişmesini kavga ve savaşın çokluğuna bağlaması, dikkati çeken bir yaklaşım olarak gözükmektedir.³⁴ Şehirde Yezidî varlığına da rastlanmaktadır. Kara Mustafa Paşa Sincar’da esir aldığı çok sayıda Yezidî kadın ve kızı esir edip Diyarbekir’e

²⁷ Krş. Martin Van Bruinessen, Hendrik Boeschoten, *Evlîyâ Çelebi Diyarbekir’de*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 90.

²⁸ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 51, 72.

²⁹ Abdurrahman Acar, “Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, *Uluslararası Kürt Kadın Kongresi*, (1-5 Ekim 2009, Hakkari), Hakkari Üniversitesi Yayınları 2011, s. 111.

³⁰ Acar, “Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 112.

³¹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 109.

³² Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 51.

³³ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 63.

³⁴ Ejder Okumuş, “Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesinde Diyarbakır”, *e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi* - www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, sayı: 16, s. 19.

getirmiştir.³⁵ Melek Paşa'nın ise Diyarbekir çevresindeki Yezidilere karşı savaştığı bilinmektedir.³⁶

Diyarbekir, Türkler ve Kürtlerin karışık yaşadığı bir şehirdir.³⁷ Halkı mü'min, muvahhid, temiz inançlı dindar adamlardır.³⁸

Seyyahımız Diyarbekir'deki Kürtler arasında ilim ve ulemaya dair de şunları söyler:

“Fakat Kürtler, “hıfz ilmine çalışan fazıl olamaz” diye hıfz ilmine fazla eğilmezler. Fakat tecvid ilmini öğrenirler. Amma Kürdistan olmağıle Arabistan gibi hâfız-ı Kur'an'ı çok değildir. Zirâ "ilm-i hıfza mukayyed olan fâzil olamaz" dey ü ilm-i hıfza takayyüd etmezler. Lâkin ilm-i tecvîd görölüp kıraati üzre ve kıraat-i Ebû Ömer üzre râvileriyle mahâric-i hurûfa ri'âyet ederler.”³⁹

3. Kürtlerin Yaşadığı Diğer Şehirler

Seyyahımızın Kürdistan'da gezdiği yerlerden biri de Bingöl ve çevresidir. Bu mıntıkada Haltî, Çevkanî, Yezidî, Zaza, Zebari, Lolo, Şakakî, İzolî, Biseyanî, Mudikî ve Giygî gibi Kürt aşiretleri yaşamaktadır.⁴⁰ Genç ilçesinde Yezidî Kürtleri ve Ermenîler de yaşmaktadır. Bingöl'ün Genç kazası bu dönemde alimlerinin çokluğuyla meşhurdur.⁴¹

Bitlis şehrini gezen Çelebî, burası için “Gerçi Kürt memleketidir.”⁴² der. Yine Bitlis'ten bahsederken, “Kürdistan'ın Bitlis şehri” ifadesini kullanır.⁴³ Şehir merkezindeki pazarda kitapların satıldığı yerde Kürt ve Türklerin hâkim olduğunu bildirir.⁴⁴ Bitlis'te bazı Kürtlerin eşkiyalık yaptığını söyler.⁴⁵

Bitlis'teki Kürtler arasında satrancın meşhur olduğunu kaydeder. Bu konuda şöyle der:

“Şafî mezhebinde mübahıtr ve akıl oyunudur.” diye birbirlerini zorlarlar ve birbirlerine takılırlar. Camide oynarlar ve satrançtan vaz geçip tekrar derse koyulurlar. Bir defasında camide satranç yüzünden kavga çıkmış, birbirlerini hançer ile parça parça etmişlerdir. Zira Kürt alimleri ve müftüleri de elbette

³⁵ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. VI, s. 82.

³⁶ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, ss.91-96. Bk. Bruinessen-Boeschoten, *Eviyâ Çelebî Diyarbekir'de*, s. 185.

³⁷ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 72; c. V, s. 50.

³⁸ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s.72.

³⁹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 43. Seyyahımızın o dönemde Kürtlerde gördüğü bu anlayış günümüz Kürtleri arasında da geçerliliğini büyük oranda korumaktadır.

⁴⁰ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. III, s. 139.

⁴¹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. III, s. 139.

⁴² Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 136.

⁴³ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. VI, s. 247.

⁴⁴ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 341.

⁴⁵ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 354.

hançer ile gezerler. Küçüğü büyüğü genci ve yaşlısı cesurdurlar ve musallidirlər ki, binlerce adamı asla camiden çıkmazlar.”⁴⁶

Çelebi'nin ifade ettiğine göre Bitlis'te Kürt uleması meşhurdur.⁴⁷

Bitlisli hanımlar hakkında, “Onları çarşıda görmediğimizden malumumuz değildir. Ancak Râbia-yı Adeviyye mertebesinde perde ehli, dindar ve güzel yüzlü kadınlarını kendileri överler. Gerçekten de kapalıdırlar.”⁴⁸ şeklinde sözlere yer verir. Ayrıca onların çarşıda dolaşmalarına izin verilmediği ve buna teşebbüs edenlerin katl ile cezalandırıldığı ifade edilmiştir.⁴⁹

Evliyâ Çelebi, günümüzde Bitlis'in bir kazası olan Tatvan'ı da ziyaret etmiş fakat bu kaza her ne kadar tabiat olarak güzel bir yer ise de burada dikkati çekecek bir nüfusun yaşamaması nedeniyle Evliyâ Çelebi bahsedecek fazla bir şey bulamamıştır.

Gezginimiz Malatya'yı da gezmiştir. Malatya Kürtlerinden bahsederken onları “Muvahhid Şafiiler” diye tanıtır. Bunlar İzolî aşireti Kürtleridir.⁵⁰ Kürtler Malatya'ya “Maratıya” derlermiş.⁵¹ Bu dönemde Malatya'da “Kürtler mahallesi” adında bir mahallenin varlığından bahseder.⁵² Yine şehirde Kürtler Mescidi isminde bir de mescidin olduğunu söyler.⁵³ Kadın ve erkeklerinden bahsederken, “Malatya dağlık Kürt bölgesi olduğundan dilberleri meşhur değildir” der.⁵⁴ Bu kadınlardan zengin tabakaya mensup olanların ferace,⁵⁵ fakir kadınların beyaz car,⁵⁶ izar⁵⁷ ve burka⁵⁸ giydikleri bilinmektedir.⁵⁹

Malatya'da bu dönemde Kürtçe ve Türkçe konuşulmaktadır.⁶⁰ İnsanları cesur ve yiğit olup mü'min, muvahhid, pak inançlı Şafiî ve Hanefî mezhebindedirler. Halkı gariplerin dostudur, nimetleri bol ve yoksulları

⁴⁶ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 131.

⁴⁷ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 132.

⁴⁸ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 135.

⁴⁹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 135, krş. Acar, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 113.

⁵⁰ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 365.

⁵¹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 9.

⁵² Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 11.

⁵³ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 12.

⁵⁴ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 13.

⁵⁵ Osmanlı kadınlarına özgü, uzun kollu, geniş ve siyah renkte pardesüdür. Acar, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 111.

⁵⁶ Çarşafın bir diğer adıdır. Acar, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 111.

⁵⁷ İzar, vücudu göğüsten aşağı örten elbise. Acar, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 111.

⁵⁸ Burka, yüz kısmı kafesli çarşaftır. Acar, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 111.

⁵⁹ Acar, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 111.

⁶⁰ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 114.

seven insanlardır. Nakşibendi tarikatına mensup adamları vardır.⁶¹ Yine Malatya'ya bağlı İzolî köyünden bahsederken de “Bütün halkı hırsız, harami ve yol kesici İzolî Kürtleridir.” der.⁶² Malatya Divriği kazasında Türkmen, Kürd ve Ermenilerin yaşadığını,⁶³ Malatya'ya komşu şehir Harput'un cümle reayasının Kürd ve Ermenî olduğunu söyler.⁶⁴

Evliyâ Çelebî Kürdistan'ın tabiat cihetiyle güzel şehirlerinden olan Van'ı da gezmiştir. Van'dan bahsederken “Kürdistan'ın Van diyarı” ifadesini kullanır.⁶⁵ Van'daki Kürt Pinyanişi aşiretini anlatırken, “fakir safdil Kürtler” tabirini kullanır. Bunun sebebini ise “Kürtlerin Halep Beyi, İpşir Mustafa Paşa'ya kanıp Acemlere saldırmaları” olarak izah eder.⁶⁶ Çelebî, yine Pinyanişileri tanıtırken “Aklı gözünde, sadıklık özünde, kılıç belinde, hançer elinde, ateş parçası adamlardır ve gayet zengindirler, hile ve aldatmadan uzaktırlar.” ifadelerine yer verir.⁶⁷ Çelebî'ye, Van'a bağlı Davdan köyünü ziyaret ettiği sırada bir Kürt yemeği olan pohin ikram edilir. Gezginimiz bu yemeğin gerçekten lezzetli olduğunu söyler ve süt, mısır ve tereyağından yapılan bir yemek olduğunu belirtir.⁶⁸ Kürtlerin soğanı çok sevdiğini söyler ve bununla ilgili olarak şu fıkrayı anlatır: Bir Kürde sormuşlar, “Sen padişah olsaydın ne yerdin?” Kürdün verdiği cevap, “Soğanın cücüğünü yerdim.” şeklinde olmuştur.⁶⁹

Van civarında karşılaştığı Pinyanişi aşiretinin çocuklarına dair bir eğlenceyi anlatır. Şöyle ki: Doksan-yüz kadar çocuk kavak ağaçlarına tırmanır ve ağaç bu çocukların yüküne dayanamayıp yan yatar. Bu sırada ufak olanlar kendilerini ağaçtan atınca, ağaç üzerinde kırk elli kadar çocuk kalır ve derken onlar da kendilerini atınca ağaç havaya kalkar ve sağa sola sallanmaya başlar, bunu seyreden çocuklar tekerlemeler söylerler. Seyyahımız bu manzara karşısında duygularını “Bunların cüretine hayranım.” sözleriyle ifade etmiştir. Onları gayet yetişkin, yürekli ve akıllı çocuklar olarak tanıtır.⁷⁰ Van'ın kadınlarından bahsederken “Allah biliyor ki buradaki kadınların yüzünü görmüş değilim. Ancak güvenilir dostlarımızın

⁶¹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 23.

⁶² Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 24.

⁶³ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. III, s. 133.

⁶⁴ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. III, s. 135.

⁶⁵ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. III, s. 60.

⁶⁶ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 370.

⁶⁷ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 383.

⁶⁸ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 378.

⁶⁹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 99.

⁷⁰ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 382.

anlattığına göre hepsi güzel yüzlü ve endamlıdır. Hiçbirisi de evinden dışarı çıkmış değildir.”⁷¹

Evliyâ Çelebi'nin Erzurum'u ziyareti, 1646 yılında Erzurum valisi ve baş komutan olan Defterzâde Mehmed Paşa'nın yanına gümrük katibi ve baş müezzin olarak atanmasıyla başlar. Büyük gezgin, Kuzey Anadolu yoluyla Kemah ve Erzincan'dan geçerek Erzurum'a varır. Erzurum'da Kütlere komşu olarak Türkmen ve Ermenilerden bahseder.⁷² Bu bölgenin Kürtleri Mahmudî aşiretine mensupturlar. Bu dönemde Mahmudî Kürtlerinin yanı sıra Şuşık Kürtlerinin de İhız⁷³ çevresinde ikamet ettiklerini görmekteyiz.⁷⁴ Erzurum iline bağlı Hınıs, o dönemde Mahmudî Kürd aşiretinin yoğun şekilde oturduğu bir merkezdir ve Hınıs, Kürt nüfusunun yoğunluğuyla tanınmıştır.⁷⁵

Mardin'i gezen seyyahımız burada yaşayan Kürtlerin bir kısmının Aşdı ve Şakakî Kürtleri olduğunu belirtir.⁷⁶ Urfa da seyyahımızın gezdiği şehirler arasında yer alıp burada Kürt ulemanın çok olduğu ifade edilmiştir.⁷⁷ Bu dönemde Urfa'nın Suruç kazasında Dinay, Berazî, Kuh-Binik ve Cum Kürtleri oturmaktadırlar.⁷⁸ Urfa merkezde Ermeniler, Türkmenler ve Kürtler beraber yaşamaktadırlar.⁷⁹

4. Sincar Yezidileri

Çelebi, Kürtlerin çok yoğun şekilde yaşadıkları bir yer olan Sincar'ı da gezmiştir. Sincar için “İblis'in yeryüzünde ayak bastığı yer” der. Bundan dolayı da Sincar Kürtleri hakkında kötü konuşur. Sincar'da bulunan Sin kayasını Kürt yaşlılarının gezip dinlendiği bir yer olarak tanıtır.⁸⁰ Yine Sincar kalesinde Kürtlerin yoğun şekilde yaşadığını söyler.⁸¹ Sincar'ın Yezidî Kürt nüfusunun ise 45 bin civarında olduğunu haber verir ve haklarında, “...vahşi, yabani, isyankâr, gulyabani tüylü dinsiz Yezidiler...” şeklinde ifadeler kullanır.⁸² Başka bir yerde de “Bu kâfirlerin hepsi siyah köpeğe

⁷¹ Acar, “Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını”, s. 113.

⁷² Çelebi, *Seyahatnâme*, c. II, s. 108.

⁷³ Erzurum civarında bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁴ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. II s. 116.

⁷⁵ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. II, s. 113.

⁷⁶ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 83.

⁷⁷ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. III, s. 85.

⁷⁸ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. III, s. 88.

⁷⁹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. III, s. 94.

⁸⁰ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 88.

⁸¹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 90.

⁸² Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 91.

taparlar, bağlarında sulu üzüm çok olduğundan hepsi içki içer.” deyip onlara karşı hoş olmayan düşüncelerini açık şekilde dile getirir.⁸³

Çelebi, eserinde Yezidî Kürtlere dair geniş malumat vermiştir. Anlattığına göre Sadrazam Kara Mustafa Paşa Sincar'da 13 bin Yezidî'yi katletmiş, bir kısım Yezidî kadın ve kızlarını esir edip Diyarbekir'e götürmüştür.⁸⁴ O, Yezidîlerin köpeğe taptıklarını söyler ve “İmadiye Kürtleri bu Yezidî Kürtleri görse katlederler.” der.⁸⁵ Onların Sincar'dan başka Musul civarında da yaşamakta olduklarını belirtir. Onlar için yer yer “Yezidî Ekradî” ifadesini kullanır. Haklarında şunu söyler: “Bir Müselmanı katletmeğe fırsat ararlar. Şayet yüzlerine karşı Şeytan'a, Yezid'e ve kara köpeğe lanet etsen ol aman u zaman vermeyüp ademi katlederler. Cümle tüfekendazdırlar kim, serçeyi kurşunla gözünden ururlar. 'Atamız şu kadar Hüseyinî katletti' deyu tefahur kesb ederler.”⁸⁶ Ayrıca Yezidîliğin kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Hadi⁸⁷ hakkında geniş malumat verir, fakat bir hata olarak onu sahabeden sayar.⁸⁸ Yezidîlerden bahsederken “saçlı Kürt” ifadesini kullanır ki, bu da onların bugün olduğu gibi saç ve sakallarını uzatmasındandır.⁸⁹ Görüldüğü üzere yeri gelince Kürt halkının güzel vasıflarını överken yeri geldiğinde de kötü gördüğü yönlerini yermekten geri durmamıştır.

5. İran Kürtleri

Seyyahımız Kürtlerin adı geçen coğrafyalarda diğer kavimlerle bareber, yan yana yaşadıklarını özellikle belirtmiştir. Mesela “Hemedan bölgesinde Kürtlerle Türkmenler birlikte yaşarlardı.” der.⁹⁰ Kazvin'de Kürt Arap ve Acem birlikte yaşardı.⁹¹ Kürtlerin Türkmenlerle beraber eşkiyalık yaptığını söylemiştir. Mesela İran'ın Kum şehri bu işin yapıldığı yerlerden

⁸³ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 97.

⁸⁴ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VI, s. 82.

⁸⁵ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 710.

⁸⁶ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. V, s. 3.

⁸⁷ Bu zatın asıl ismi Adî b. Müsâfir'dir. Abbasi tahakkümünden kaçanların öncülerinden olup Lübnan'dan çıkmış ve dönemin Kürdistan illerinden olan Hakkari'ye gitmiştir. Nesebi Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'e dayanır. Lakabı Şerefuddin Ebu'l-Fezail olup Şeyh Abdulkadir Geylanî ile tanışmış, ondan tasavvuf eğitimi almıştır. Miladî 1073 ya da 1078 yıllarında doğmuş ve doksan yaşında 1163 ya da 1168 yılında ölmüştür. Irak'ın Şeyhan muntakasında Laleş kasabasında defnedilmiştir. Bk. *el-Mevsuatu'l-müeyyessere fi edyan ve'l-mezahip ve'l-ahzab el-muasıra*, tahk. Manî' b. Hammad el-Cühenî, Daru'n-Nedve el-İlmiyye, Beyrut, c. I ss. 371-377; Süleyman Uludağ, “Adî b. Müsâfir”, *DİA*, c. I, s.381.

⁸⁸ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. V, s. 3.

⁸⁹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. III, s. 165.

⁹⁰ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 470.

⁹¹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 487.

biriydi.⁹² Rey şehrinde de Kürtlerle Arapların eşkiyalık yaptığını anlatır. “Bu şehirde yollar dar yapılmış ki, eşkiyalar rahat hareket etmesinler.”⁹³ şeklinde bir açıklama da yapmıştır. Eşkiya Kürtleri anlatırken Erçiş’te bu işle uğraşan yedi Kürd’ün kellesinin kesildiğini haber verir.⁹⁴ Bazen eşkiyalık yapan Kürtler için, “Kürd haramileri” ifadesini kullanır.⁹⁵

Kürtlerin, Kürdistan coğrafyası dışında Batı Anadolu’da bazı yerleri yurt edindiğini dile getirir. Aydın’ın Söke kazası bunlardan biridir. Burada bir Kürt köyünün olduğunu söyler. Bununla ilgili olarak, “Bu köyün cümle ahali Soran Kürtleridir. Asla Türkçe kelimat etmeyüp lisan-ı Kürdî tekellüm ederler.” ifadelerini kullanır.⁹⁶

Seyyahımız Halep’te de Kürt nüfusun olduğunu, burada Arap, Türk ve Kürtlerin bir arada yaşadığını bildirir.⁹⁷

6. Kürt Dili ve Kültürü

Çelebî, Kürt dilinden de bahsetmiştir. Meyyafarikin’i anlatırken Kürd dili hakkında şunları söyler: “Kürd dili Hz. Nuh ümmetinden Melik Kürdim’den kalmıştır. Ama Kürtlerin yaşadığı yerler dağlık, taşlık ve uçsuz bucaksız ovalar olduğundan 12 Kürt dili vardır. Bunların hepsinin özel kelimeleri olup lehçeleri farklıdır. Birbirlerine aykırıdır. Çoğu birbirlerini tercüman ile anlarlar.”⁹⁸ Ona göre Musul Kürtlerinin hepsi Kürtçe’nin her türlüşünü bilirler.⁹⁹

Çelebî’ye göre Kürdistan coğrafyasında yaşayan Türkmenler, Kürtçe’yi bilmektedirler. Mesela Hemedan Türkmenleri bu şekildedir.¹⁰⁰ Çelebî, bazen Kürtçe kavramlara da yer verir. Örneğin kaplıca kelimesinin Kürt dilinde “çermik” olduğunu söyler. Bu vesileyle Çermik ılıcasını sık sık zikreder.¹⁰¹ Kürtler arasında 100 bin lehçe olduğunu söyler ki, bunun aslı yoktur. Bunun yanında Kürtlerin 24 dili olduğunu söyler. Badinan, Hakkâri, İmadiye, Duhok, Cizre ve Şirvan Kürtçelerinin fasih Kürtçe olduğunu

⁹² Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 504.

⁹³ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 519.

⁹⁴ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 213.

⁹⁵ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. V, s. 27.

⁹⁶ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IX, s. 79.

⁹⁷ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IX, s. 192.

⁹⁸ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 110.

⁹⁹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 791.

¹⁰⁰ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 467.

¹⁰¹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. IX, s. 260; c. III, s. 160, 225, 294.

belirtir.¹⁰² Lehçe farklılığından dolayı Kürtlerin birbirlerinin dilini anlamadıklarını söyler.¹⁰³

Kürtlerin giyim-kuşamından bahseden Çelebi, bütün Kürdistan halkının şal ve şapık¹⁰⁴ giydiğini ifade eder.¹⁰⁵

Çelebi, Kürtlerin mezhepsel yapılarından da haber vermiştir. Onların Şafii mezhebine mensup olduklarını özellikle belirtir. O dönemde Kazvin'de yaşayan Kürtlerin Şafii olduklarını,¹⁰⁶ Kum şehrine Soran Kürtlerine mensup öğrencilerin ilim öğrenmek için geldiğini ve onların Şafii olduğunu bildirir.¹⁰⁷ Bununla ilgili olarak "Kürdistan halkı Şafii mezhebinden olduğu için Şafii müftüsü meşhurdur." der.¹⁰⁸ Bu dönemde âlimlerinin çokluğuyla dikkat çeken şehrin Cizre olduğunu belirtir.¹⁰⁹

7. İslam Tarihinde Kürtler

Çelebi, Kürtlerin tarihte oynadıkları roller hakkında başka kaynaklarda olmayan bilgiler vermiştir. Mesela Kürdistan'da Nusaybin Kalası'ndan huruc eden Buhtunnasr'ın, Filistin'de Yahudileri katlettiğini anlatır.¹¹⁰ Onu Kürt olarak tanıtır "Buhtunnasr-ı Kürdi" der.¹¹¹ Yine önemli bir tarihi malumat olarak Kerbela olayında Kürtlerin de yer aldığını, Kürtlerden Sincarî, Zıbarî, Halitî, Çekvânî, Celovî, Bapirî, Yezidî, Pesanî, Dasnî ve Cerdekilî aşiretlerinden 100 kadar kişinin Ubeydullah b. Ziyad komutasında Şam'dan Irak'a geldiğini ve Kerbela'da Hz. Hüseyin'e karşı savaştıklarını belirtir.¹¹² Abbasiler döneminde Kürdistan'da Abbasoğullarından Sultan Evhadullah oğlu Sinan'ın Diyarbekir'i yedi ay kuşattıktan sonra yedi şartla teslim aldığını, bu sultan ve onun soyundan gelenlerin Diyarbekir'e hâkim olduğunu kaydeder.¹¹³

Çelebi, eserinde devletlerin önemli kademelerinde görev yapmış Kürt şahsiyetlerden de bahsetmektedir. Mesela meşhur Abbasî halifesi

¹⁰² Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 711.

¹⁰³ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 711.

¹⁰⁴ "Şal", pantolon; "şapık" ise gömlek anlamında olup bugün özellikle peşmergelerin giydiği giysilerdir ve Kürt erkeklerinin bir nevi milli kıyafetidir. Geniş bilgi için bk. T.F. Aristova, *Kürtlerin Maddî Kültürü*, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s. 189.

¹⁰⁵ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. V, s. 6.

¹⁰⁶ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 487.

¹⁰⁷ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 505.

¹⁰⁸ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 98.

¹⁰⁹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 729.

¹¹⁰ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IX, s. 128, 230; c. V, s. 75.

¹¹¹ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. I, s. 15.

¹¹² Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 606.

¹¹³ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IV, s. 145.

Me'mun'un vezirliğini yapmış ve 205/820 senesinde ölmüş olan Abdullah b. Tahir'in Kürt olduğunu söyler.¹¹⁴ Şeyh Sinan Efendi isimli kişinin Mısır'da yaşamış olan Soran Kürtlerinden olduğunu ve zamanın meşhur uleması arasında yer aldığını ifade eder. Bu zatın Mısır'da Kürdî mahallesinde medfun olduğunu belirtir.¹¹⁵ Ayrıca Mısır'da Cami-i Ekrad adında bir camiden de bahseder.¹¹⁶

Evliyâ Çelebî, eserinde "Ekradiyyûn Devleti"¹¹⁷ tabirini kullanır ve bunların Mısır Eyyubileri olduğunu söyler.¹¹⁸ Mısır'da kaldığı on yıl içerisinde gördüğü meşhur Kürt şahsiyetlerin türbelerinden ve bunların tarihteki rollerinden bahseder.¹¹⁹

Seyyahımız, Kürdistan bölgesinin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesinden sonra Yavuz Sultan Selim'in Kürtlere yurtluk ve ocaklık ihsan ettiğini anlatır. Ayrıca "Ekrad Padişahları" tabirini kullanarak Kürd idarecilere sultan/padişah nazarıyla bakmıştır.¹²⁰

Sonuç

Evliyâ Çelebî, yaşadığı dönemde Kürtlerin yaşadığı bölgeleri baştan başa gezmiştir. Kürtleri din, dil, tarih ve kültürleriyle tanıtmaya çalışmış ve haklarında edindiği bilgilere eserinde detaylı şekilde yer vermiştir. Aktarılan malumat içerisinde dikkati çeken en önemli husus, bu dönemde gerek Müslüman ve gerekse diğer dinlerden olsun çeşitli kavimlerin bir arada sulh içinde yaşadıklarıdır. Özellikle Kürt, Türkmen, Arap ve Ermenilerin bir arada yaşamanın güzel bir örneğini sergilediklerini, gezginimizin kayıtlarında açık şekilde görmekteyiz.

Seyyahımız, Kürdistan bölgesi şehirlerinden en çok Diyarbakir'den bahsetmiştir. Bunun yanında Bingöl, Bitlis, Malatya, Van, Erzurum, Mardin, Urfa ve Sincar'ı da gezmiş ve bu yerlere dair kısa malumatlar vermiştir. İran Kürtlerinden bahsetmiş, Halep'te Kürtlerin varlığına işaret etmiştir.

Kürtlerin mezheplerinden bahsederken Şafii olduklarını özellikle belirtmiştir. Kürtler arasında Yezidî olanların bulunduğunu, bunların Sincar'da olduklarını haber vermiş ve bazılarının Diyarbakir'e kadar

¹¹⁴ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. X, s. 306.

¹¹⁵ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. X, s. 308.

¹¹⁶ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. X, s. 416.

¹¹⁷ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. X, s. 21.

¹¹⁸ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. X, s. 33.

¹¹⁹ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. II, s. 67.

¹²⁰ Çelebî, *Seyahatnâme*, c. II, s. 180.

getirildiğini söylemiştir. Ayrıca onların yaşam tarzına dair bazı bilgiler de vermiştir.

Çelebi, az da olsa Kürt dili ve kültüründen de bahsetmiştir. Kürtler arasında farklı lehçelerin kullanıldığını, bu sebeple birbirlerini zor anladıklarını belirtmiştir. Kürtler arasında konuşulan lehçelerin çokluğuna dair abartılı rakamlar vermiştir. Cizre gibi fasih Kürtçe konuşan muntıkların da olduğunu belirtmiştir.

Çelebi, İslami dönem Kürt tarihine dair bazı kıymetli bilgiler vermiştir. İslam tarihinde önemli yer tutan Kerbela hadisesinde yer almış olan aşiret isimlerini birer birer saymıştır.

Sonuç olarak Çelebi, Kürtlerin yaşadığı bölgeleri Kürdistan şeklinde bir isimlendirmeye tabi tutmuştur. Kullandığı bu ifadenin hangi şehir ve kasabaları içerdiğini de belirtmiştir. Bununla beraber o günün Kürdistan bölgesi içinde yer almayan fakat Kürtlerin yaşadığı herhangi bir muntika ve şehri ziyareti sırasında da onlardan bahsetmeyi ihmal etmemiştir.

Kaynakça

- Acar, Abdurrahman, "Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Kürt Kadını", *Uluslararası Kürt Kadın Kongresi*, 1-5 Ekim 2009, Hakkari, Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Aristova, T.F., *Kürtlerin Maddî Kültürü*, Avesta Yayınları, çev. İbrahim Kale-Arif Karabağ, İstanbul 2002.
- Baysun, M. Cavid, "Evliyâ Çelebi", *İA*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, t.y., IV/407.
- Bruinessen, Marin Van-Boeschon, Hendrik, *Evliyâ Çelebi Diyarbakir'de*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Ejder Okumuş, "Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Diyarbakır", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633, sayı: VII, Nisan 2012, s. 19.
- Eren, Hasan, "Evliyâ Çelebi ve Anadolu Ağzları", *Bilimsel Bildiriler*, TDK Yayınları, 1972.
- Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, I-X, Hazırlayanlar: Robert Dankof-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Gemici, Nurettin, "Evliyâ Çelebî'nin Seyahatnâmesi Işığında Çok Kültürlü ve Dinli Hayatın Merkezinde İstanbul", *İstanbul Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, İstanbul 2011, sayı: 24.

İlgürel, Mücteba, "Evliyâ Çelebi", *DİA*, XI, İstanbul 1995, ss. 529-533.

Komisyon, *el-Mevsuatu'l-müeyyessere fi edyan ve'l-mezahip ve'l-ahzab el-muasıra*, I-II, thk. Manî' b. Hammad el-Cühenî, Daru'n-Nedve el-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Köhler, Wilhem, *Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi'nde Bitlis ve Halkı*, çev. Haydar Işık, Alan Yayınları, İstanbul 1989.

Le Strange, Guy, *Büldanü'l-hilafeti's-Şarkıyye*, Arapça'ya çev. Beşir Fransis ve Circis Avvad, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut t.y.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

Şavk, Ülkü Çelik, *Sorularla Evliyâ Çelebî: İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011.

Uludağ, Süleyman, "Adî b. Müsâfir", *DİA*, I, ss. 381.

